

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І.КРИП'ЯКЕВИЧА

На правах рукопису

БЛОУС
ВІРА МИКОЛАЇВНА

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ У ТРЕТІЙ ЧВЕРТІ ХІХ ст.

Спеціальність 07.00.05 - етнологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ЛЬВІВ - 1997

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Інституті на

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00597466 (.)

Науковий керівник — доктор
професор **Р.Ф.Кирчів**

Офіційні опоненти — доктор історичних наук,
професор **М.П.Тиводар**
— кандидат історичних наук **Р.Б.Сілецький**

Провідна організація — Прикарпатський державний університет
ім.В.Стефаника

Захист відбудеться **9 вересня 1997 р.** о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 04.09.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук при Інституті українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України за адресою: 290026, Львів, вул. Козельницька, 4

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту українознавства

Автореферат розіслано "8" серпня 1997р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

Ф.І.Стеблій

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Назріла потреба створення фундаментальної наукової історії української етнографії вимагає попередньої розробки ряду питань, у тому числі й дослідження окремих періодів етнографічної роботи як в Україні взагалі, так і в її регіонах. До маловивчених проблем належить період розвитку народознавства в західноукраїнських землях у третій чверті XIX століття. Спеціальний розгляд цієї проблеми не лише заповнить відчутну прогалину у висвітленні народознавчого процесу в західних теренах України, але й стане логічним продовженням тієї результативної наукової праці, що присвячена вивченню першої половини XIX ст.¹

Відомо, що етнографічна діяльність на означеній території в останній чверті XIX ст. і початку XX ст. досліджені порівняно краще. У працях М.Ломової, М. Мороза, В.Качкана, Г.Дем'яна, Т.Гонтар та ін. розкривається народознавча спадщина відповідно І.Франка, М.Павлика, М.Зубрицького, музейницька діяльність у НТШ.

Третя чверть XIX ст. не була періодом цілковитої наукової бездіяльності у ділянці етнографії. Велася зовні непомітна, часто фрагментарна чи епізодична робота, яка поступово збагачувала базовий фонд вказаної галузі знань. У вивченні цього доробку також полягає актуальність теми дисертації.

ПРЕДМЕТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є процес розвитку етнографічної думки в західноукраїнських землях протягом третьої чверті XIX ст. Всебічне висвітлення цієї проблеми передбачає докладний розгляд відповідного доробку конкретних західноукраїнських дослідників, і не лише помітних на тлі тогочасності (А.Крालицького, О.Торонського, І.Гальки, С.Витвицького та ін.), а й тих, які дали принагідні відомості про

¹ Маємо на увазі, зокрема, праці сучасних українських дослідників: Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність Руської трійці. — К., 1990; Дем'ян Г. Іван Вагилевич — історик і народознавець. — К., 1993; Мушинка М. Дослідження з етнографії та фольклору русинів-українців у Словаччині та Чехії // ЗНТШ: Праці Секції етнографії та фольклористики. — Львів, 1995. — Т. 230. — С. 495-516 та ін.

народну культуру (В.Ковальського, Т.Лисяка, М.Кобринського та ін.). Доцільним є розкриття всіх сторін їхньої етнографічної роботи, в тому числі і музейницької. Увага зосереджується також на народознавчій діяльності місцевих культурних осередків: молодіжних громад, просвітницьких товариств, редакцій ряду періодичних видань.

Незаперечним є те, що визначальною рисою суспільного, наукового руху в усіх політично розчленованих у минулому між різними державами землях України була тенденція до загальнонаціональної інтеграції. У цьому зв'язку важливим є висвітлення реальних наукових контактів місцевих дослідників з ученими інших українських територій у процесі формування всеукраїнської етнографічної науки.

МЕТА ДИСЕРТАЦІЇ — висвітлити процес етнографічних досліджень у Східній Галичині, Буковині і Закарпатті у 50-х - першій половині 70-х років XIX ст., показати їх результат і пов'язаність з розвитком загальноукраїнської народознавчої науки, з'ясувати внесок західноукраїнських діячів, що працювали на цьому полі.

Виходячи з поставленої мети, формулюються такі завдання:

- 1) максимально виявити і зібрати фактичний матеріал, систематизувати його і на основі аналізу визначити тенденції розгортання народознавчого руху на різних етапах зазначеного періоду;
- 2) з'ясувати роль закарпатського "Товариства народної літератури", Галицько-руської матиці, "Просвіти", молодіжних громад, періодики в організації збирацької роботи;
- 3) простежити взаємовпливи народознавчої діяльності і суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях;
- 4) при аналізі етнографічного доробку західноукраїнських авторів опрацювати біографії маловідомих дослідників і викласти їх у коротких довідках;
- 5) розкрити методику їх збирацької і дослідницької роботи, показати зв'язок теоретичних положень аналізованих праць з тогочасними засадами етнографічної науки;
- 6) виявити те нове, що внесли дослідники у вивчення конкретних місцевостей, окремих пам'яток народної матеріальної і духовної культури;

7) розкрити форми наукових контактів місцевих діячів (М.Бучинського, В.Навроцького та ін.) зі східноукраїнськими вченими;

8) висвітлити історію створення перших музейних колекцій з етнографії українських горян; встановити коло збирачів і внесок кожного у цю справу.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ МЕЖІ. У силу історичних обставин Східна Галичина, Буковина і Закарпаття у досліджуваний період входили до складу Австрійської монархії. Відповідно суспільний, культурний і науковий рух у зазначеному регіоні розвивався в інших політичних умовах, ніж на тих українських теренах, які були поневолені Росією. Тому є достатні підстави зупинитись на вивченні процесу етнографічних досліджень у західних землях України. Це дає можливість зосередити увагу на явищах, своєрідних рисах народознавчої роботи на цій території і їх зв'язку з загальнонаціональною етнографічною наукою.

ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ. На початку 50-х років XIX ст. після революційних подій 1848-1849 років у Австрійській монархії відбувається реставрація абсолютистського режиму, що загальмувало національно-культурний і науковий розвиток на її підневільних західноукраїнських землях. Це десятиріччя, яке трактується в історичній літературі як період спаду народознавчої роботи, на відміну від попередніх років її піднесення, не було предметом ґрунтовного дослідження. Цим і зумовлена нижня хронологічна межа пропонованої праці — початок 50-х років XIX ст.

Із середини 70-х років XIX ст. до етнографічного вивчення українського народу в зазначеному регіоні залучається нове покоління західноукраїнської інтелігенції — Іван Франко, Остап Терлецький, Михайло Зубрицький, Михайло Павлик, Володимир Шухевич та ін. І.Франко і М.Павлик проводять ряд важливих заходів з метою піднесення наукового і організаційного рівня етнографічної роботи в краю. У результаті їх новаторських зусиль з другої половини 70-х років простежуються суттєві зміни в характері, формах і масштабах народознавчої діяльності, які засвідчують якісний етап її розвитку. Ця обставина і визначила верхню хронологічну межу вказаної теми — перша половина 70-х років XIX ст.

МЕТОДОЛОГІЧНОЮ ОСНОВОЮ для дисертації опосередковано послужили праці з загальних питань методології історіографічних досліджень, у яких розглядаються їх предмет і завдання, принципи історизму та взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх чинників у розвитку науки.

Безпосередньо враховано і застосовано в роботі теоретико-методологічні засади розробки наукової історії української етнографії, які наголошуються в деяких сучасних публікаціях. Принципове значення має, зокрема, положення про те, що ідейно-методологічною домінантою української етнографічної науки від початку її становлення були націленість учених на наукове утвердження етнічної самобутності і протидію асиміляторській політиці іноземних поневолювачів, а також соборницьке бачення цілісності українського народу. З цим пов'язана вимога розглядати етнографічні дослідження у тісному взаємозв'язку з розвитком національного самоусвідомлення, суспільними течіями, ідейними напрямками і тогочасними науковими школами.

Оскільки робота має історіографічний характер, основним у ній є історико-порівняльний метод розгляду досліджуваного матеріалу. Його аналіз здійснений у зіставленні з тогочасним і сучасним народознавчим доробком.

СТУПІНЬ ВИВЧЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ. У наявних узагальнюючих історіографічних розробках О.Піпіна, М.Сумцова, О.Огоновського, М.Грушевського, Ф.Колесси зазначений період народознавчого дослідження на західноукраїнських землях майже зовсім залишений поза увагою. Лише окремих його питань торкаються І.Франко і В.Гнатюк. Зокрема І.Франко у статті "Огляд праць над етнографією Галичини в XIX ст." робить першу спробу періодизації етнографічних досліджень на західних теренах України. У "Нарисі українсько-руської літератури (до 1890 р.)" він дає стислу оцінку здобутків письменників третьої чверті XIX ст. і у ділянці вивчення місцевого краю. В.Гнатюк у публікаціях "Як австрійський уряд був зацікавлений бойками" і "Причинки до пізнання Гуцульщини" повідомляє про урядові заходи в 50-х рр. XIX ст. щодо вивчення українського населення Австрійської монархії і їх результати.

Протягом останньої третини XIX-початку XX ст. у місцевій періодиці видруковано низку статей про деяких авторів досліджуваного періоду. У них зосереджено увагу на характеристиці їх життєвого шляху, громадської чи літературної діяльності. Такі публікації істотно прислужились дисертанту під час встановлення біографічних даних західноукраїнських етнографів.

В останні десятиліття з'являється ряд статей і більших за обсягом робіт, у яких частково висвітлюються народознавчі студії деяких діячів даного періоду, їх співпраця зі східноукраїнськими і російськими вченими. До них належать роботи О.Рудловчак, Р.Кирчіва, М.Васильчука, М.Грицика, М.Мушинки, І.Кашули і ін. Однак в етнографічній історіографічній літературі немає спеціального дослідження, яке висвітлювало б науково-етнографічний процес на західноукраїнських землях у III чверті XIX ст.

ДЖЕРЕЛЬНОЮ ОСНОВОЮ дослідження послужили опубліковані праці з етнографії західноукраїнських авторів, а також архівні матеріали, зокрема з Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаніка, Центрального державного історичного архіву у Львові, Відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки у Києві, Фонду рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Національної академії наук.

Важливим джерелом фактичного матеріалу з обраної теми є тогочасна періодика: газети, журнали, різноманітні збірники, альманахи, календарі, які виходили на досліджуваній території. У міру можливості використано і ті з них, що видавались поза її межами — у Відні, Пряшеві, Будапешті.

Цінним джерелом інформації про суспільно-політичне і наукове життя в західному регіоні України є спогади, а також епістолярна спадщина тогочасних діячів, яку опублікували К.Студинський, Я.Гординський, М.Павлик, О.Маковей та ін.

НАУКОВА НОВИЗНА. Дисертаційна робота є першим спеціальним дослідженням невисвітленого досі в науці питання. У ній в історіографічному аспекті розглянуто опубліковані й архівні матеріали західноукраїнських авторів, що стосуються етнографічного вивчення

українців. Таким чином, у науковий обіг вводяться нові факти про народознавчу працю відомих учених, а також розкривається етнографічна діяльність ряду маловідомих, а то й цілком незнаних дослідників. У роботі вперше розглядається роль західноукраїнських просвітницьких товариств, періодики в науково-етнографічному процесі, висвітлюються початки музейницької діяльності українських дослідників зазначеного регіону.

ПОЛОЖЕННЯ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАХИСТ:

1. У 50-х рр. XIX ст., незважаючи на несприятливі суспільно-політичні умови, етнографічні дослідження західноукраїнських діячів не припинились, що забезпечило тяглість у розвитку народознавчих студій.

2. Пожвавлення національно-політичного руху на початку 60-х рр. XIX ст. посилює увагу місцевих українських дослідників до надбань народно-побутової культури, її етновизначальної сутності.

3. Своєрідними координаційними осередками етнографічної діяльності були окремі періодичні видання, молодіжні просвітницькі товариства.

4. Активні наукові контакти західно- і східноукраїнських діячів були вагомим інтенсифікуючим чинником для формування етнографії як загальнонаціональної українознавчої дисципліни.

5. Етнографічний доробок західноукраїнських авторів третьої чверті XIX ст. поповнив базовий фонд національної народознавчої науки. Їх наукові розробки, збірки матеріалів поглибили знання про етнографічні групи українців західних земель, їх побут і культуру і послужили основою для розгортання народознавчих досліджень у наступні десятиріччя.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Результати даного дослідження можуть бути використані для створення узагальнюючої праці з історії української етнографії, у вузівських курсах лекцій з вказаної дисципліни. Історіографічно-бібліографічна інформація, яка включає і маловідомі публікації у різних провінційних виданнях, послужить довідковим джерелом для розробки ряду інших питань етнографії.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Роботу обговорено на засіданнях відділу етнографії і Вченої ради Інституту народознавства НАН України. Основні її положення доповідалися на наукових конференціях: "Сучасна

філологічна наука в національному відродженні" (Львів, 1992 р.), "Актуальні проблеми фольклористики й етнографії" (Львів, 1993. р.), науковій сесії НТШ (Львів, 1994 р.) і викладені у 4-х публікаціях.

СТРУКТУРА РОБОТИ. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Повний обсяг дисертації — 165 с. У списку використаних джерел і літератури 235 найменувань.

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, визначається предмет дослідження, його мета і завдання, розкривається наукова новизна роботи та її практичне значення, методологія, а також характеризується ступінь вивченості теми і окреслюється джерельна база дисертації.

Перший розділ — "Етнографічні дослідження в 50-х рр. XIX ст." складається з двох параграфів: "Суспільно-політична ситуація на західноукраїнських землях і її вплив на загальний стан народознавчих студій", "Етнографічні праці і матеріали".

50-ті роки XIX ст. ввійшли в історію етнографічної науки на західноукраїнських теренах України як роки стагнації у вивченні народного життя і побуту. У роботі з'ясовується насамперед суспільно-політичне становище у досліджуваному регіоні, вказуються чинники, які призвели до спаду народознавчої діяльності.

Після придушення революційного руху 1848 р. у Габсбурзькій монархії запанував період політичної реакції — ліквідовано конституцію від 4 березня 1849 року, обмежено національні свободи. Труднощі з виданням української періодики та книжок призвели до того, що підготовлені праці публікувались в іншомовних виданнях (польських, німецьких, російських, словацьких). Окремі місцеві дослідники віддавали свої записи для користування іншим ученим, через що їх матеріали іноді друкувались під чужими іменами.

Різних утисків зазнавали і просвітницькі осередки — Галицько-руська матиця, Народний дім, на Закарпатті — "Товариство народної літератури", які частково займалися етнографічно-фольклористичною роботою. Влада довгий час офіційно не визнавала їх існування, забороняла інтелігенції підтримувати коштами і тим сприяти їх видавничій діяльності.

Вістря урядової реакції спрямовувалось і проти студентської та учнівської молоді. Викладачі, згідно з урядовими вказівками, забороняли створення товариств, засуджували будь-які сходини. Вивчення народного побуту і культури серед студентства мало лише поодинокий характер.

Загальна політична реакція згубно впливала на стан наукового руху через колоніальну політику в народній освіті. На всіх підневільних теренах Австрійської монархії проводилось онімечення. У тих школах, де і була введена як предмет українська мова, рівень її викладання був низький. Усуціль відчувалась потреба в створенні українських навчальних посібників.

Названі чинники зумовили те, що етнографічна діяльність мала не стільки науковий, як просвітницький і не системний, а спорадичний характер. Члени культурно-просвітницьких осередків друкували в пресі заклики фіксувати народну звичаєвість, усну творчість і надсилати записи на адресу товариств. Матеріали передбачалось опрацьовувати і видавати. Також планувалось створення етнографічних музеїв при Народному домі, "Товаристві народної літератури". Однак ці заходи не були доведені до кінця. "Товариство народної літератури" було закрите вже в 1853-му році. Праця Галицько-руської матиці і Народного дому мало заторкала народознавчу сферу. Зосередивши увагу переважно на складанні навчальних підручників, діячі цих інституцій не мали на меті очолити етнографічну діяльність так, як це спостерігалось у подібних товариствах сусідніх народів (Словаччини, Польщі і ін.). Водночас поодинокі заохочувальні заходи О.Духновича, М.Кобринського, Л.Трещаківського та ін. привертали увагу громадськості до вивчення народної культури. Про це свідчать народознавчі публікації, які появлялись у тогочасній періодиці.

З 50-х років XIX ст. займається збирацькою і дослідницькою діяльністю історик, філолог А.Петрушевич. У питанні етногенезу слов'ян дослідник далі утверджував думку про їх приналежність до племен давньої Великої Хорватії (праця друкувалась у часописі "Семейная библиотека", Львів, 1855 р.).

Перша стаття етнографа Софрона Витвицького "Статистично-етнографічний опис гуцулів в Коломийському окрузі з їх характеристикою"

("Зоря галицька", Львів, 1852 р.) внесла ряд уточнень до визначення географії поселень галицьких і буковинських гуцулів та відомостей про їх одяг, житло, господарську діяльність. Важливим є те, що етнографічні явища автор розглядає не статично, а з врахуванням впливу на них різних соціальних чинників.

Інформаційною насиченістю вирізняється розвідка письменника Василя Залозецького "Obrazki z cyrkułu Kołomyjskiego" ("Dodatek tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej", Львів, 1854). Зосереджуючи основну увагу на описі житлових і господарських будівель гуцулів та покутян, дослідник розглядає їх у контексті всієї традиційно-побутової культури регіону. Тому праця подає чимало унікальних відомостей про обрядово-функціональне навантаження предметів хатнього інтер'єру і такі маловивчені ділянки етнографії, як різьбярство, художня обробка металу, олійництво. Описи народного одягу містять фахові зауваження про просторову варіативність його елементів і аргументовані міркування про її зумовленість.

У тогочасних часописах виявлено і чимало невеликих публікацій етнографів-аматорів, які у місцях свого проживання фіксували ті чи інші реалії з народної культури, побуту. До них належать записи Теодора Лисяка (друкувались у віденському "Віснику" за 1852 р.), Миколи Кобринського ("Зоря галицька", 1852, 1856 рр.), Генріха Фельштинського і Василя Ковальського ("Отечественный сборник", Відень, 1857 р.). Першоджерельну етнографічну інформацію мають описи окремих деталей великодньої звичаєвості і громадського побуту мешканців галицької Волині (Т.Лисяк), похоронної забави "лубок", молодіжних великодніх ігор з західного Поділля (В.Ковальський), різних варіантів народних вірувань про рахманський великдень (Г.Фельштинський).

Пріоритет у вивченні мешканців південної Лемківщини належить письменникові з Закарпаття Олександру Павловичу. На зламі 50-60 років XIX ст. він підготував розділ "Кілька етнографічних деталей" до книги польського дослідника Є.Яноти "Bardujów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy" (Краків, 1862 р.). Його фрагментарна інформація про великодню, купальську, похоронну, весільну обрядовість є фактологічним

джерелом для дослідження як своєрідних, так і спільних рис народної культури жителів різних місцевостей лемківського ареалу.

Першою опублікованою комплексною працею про населення північної Лемківщини є розвідка галицького педагога Олексія Торонського "Русини-лемки" ("Зоря галицька яко альбум на 1860", Львів, 1860 р.). Поряд з багатим етнографічним фактажем тут наявні і певні дослідницькі міркування, які базуються на поєднанні результатів безпосередніх спостережень з даними літературних джерел (літопису Нестора, робіт П.Шафарика, Я.Головацького та ін.). Праця охоплює широке коло питань стосовно походження лемків, території їх розселення, мови, господарських занять, одягу, громадського побуту, календарних і сімейних обрядів, фольклору. Наукову продуктивність думок О.Торонського про північно-східну межу розселення лемків, міжетнічні впливи на окремі ділянки їх народної культури підтверджують подальші дослідження тогочасних і пізніших учених (І.Коперницького, І.Зілинського, І.Панькевича та ін.). Етнографічний матеріал О.Торонського відзначається достовірністю і добротністю запису. Автор вводить у науковий обіг чимало нових фактологічних даних, наприклад, про структуру громадської ради і процедуру громадського суду, народний танець "обертак", локальну специфіку похоронної, родильної обрядовості, місцеві видозміни окремих компонентів одягу галицьких лемків.

Аналіз науково-етнографічного процесу 50-х рр. XIX ст. показує, що робота над вивченням народної культури зосередилась переважно навколо періодики. Фіксацією різних моментів матеріальної і духовної культури жителів західноукраїнських земель займалися здебільшого аматори. Водночас з їх середовища виділяються діячі, які заявили себе як фахові етнографи (С.Витвицький, В.Залозецький, О.Торонський).

Поштовхування етнографічних зацікавлень спостерігається з 60-х років XIX ст. Його висвітленню присвячений другий розділ дисертації: "Народознавча діяльність західноукраїнських дослідників у 60-х — першій половині 70-х років XIX ст."

Розділ складається з п'яти параграфів: "Активізація етнографічних студій у зв'язку з піднесенням суспільно-демократичного руху", "Участь

західноукраїнських діячів у зборі експонатів на етнографічну виставку в Москві (1867 р.)", "Наукові зв'язки західноукраїнських і наддніпрянських дослідників", "Етнографічні публікації у періодичних та інших виданнях", "Заходи щодо посилення організаційного начала в етнографічній діяльності (середина 70-х рр.)".

Українська громадськість розцінювала етнографічну діяльність як вагомий засіб протистояння асиміляторським тенденціям чужоземних поневолювачів. Тому на початку 60-х рр. в умовах послаблення абсолютизму й активізації національного руху з новою силою зазвучали програмні настанови романтиків "іти в народ", вивчати його культуру. Поширення в західних землях України насиченої народною культурою творчості Тараса Шевченка, постановка галицьким театром етнографічно-побутових драм усе більше привертала увагу освічених людей до життя і традицій українців.

В українському молодіжному середовищі Львова, Станіславова, Тернополя, Самбора, Перемишля, Чернівців, Відня створюються просвітницькі осередки — громади, які одним із своїх завдань вважали вивчення народного побуту. Їх народознавчі мандрівки порівняно з системними подорожами діячів "Руської трійці" були спорадичними, коротшими за маршрутом і тривалістю. Однак вони зумовили появу численних збірок етнографічно-фольклорних матеріалів. Ці записи мають докладну паспортизацію відомостей, яка включає і прізвища реципієнтів. З доробку громадівців особливої уваги заслуговують перший ілюстрований опис (у рукописі) полонинського господарства члена станіславівської громади Мелітона Бучинського, докладний опис весільного обряду з с.Котузова (Тернопільщина) учасника того ж гуртка Володимира Навроцького (друкувався у журналі "Правда", Львів, 1869).

У 60-х роках XIX ст. розгортається збирання музейних експонатів для московської етнографічної виставки. Ця діяльність, яку очолив Я.Головацький, мала продуманий, системний характер. Про це свідчить розробка львівським підготовчим комітетом маршрутів виїздів для придбання матеріалів, встановлення широкої мережі кореспонденції, наявність при зібраних предметах фахових анотацій. Завдяки інтенсивній

праці місцевих збирачів (О.Торонського, І.Нижанківського, Т.Блонського та ін.) у 60-х рр. XIX ст. було створено перші музейні колекції з етнографії українських горян.

У 60-х - першій половині 70-х років XIX ст. спостерігається поживлення зв'язків між західноукраїнськими і наддніпрянськими вченими. Це виявлялося у розширенні інформації на сторінках періодики про народознавчу роботу східноукраїнських діячів, публікації їхніх матеріалів, співпраці при вивченні різних аспектів матеріальної і духовної культури. Методичні поради М.Драгоманова, П.Куліша та ін. у вирішенні місцевих організаційних проблем (налагодження видавничої справи, посилення системності і дослідницького начала), практична допомога інструктивними документами сприяли піднесенню науково-пізнавальної цілеспрямованості в етнографічній роботі. Своєю чергою, матеріали, знання західноукраїнських діячів послужили наддніпрянським науковцям цінним джерелом у розробці питань з етнографії жителів західних територій України. Такі активні наукові контакти народознавців були важливим інтенсифікуючим чинником для дальшої консолідації дослідників різних земель України та формування етнографії як загальнонаціональної українознавчої дисципліни.

Через відсутність координаційного осередку народознавчої роботи його функції намагалися виконувати редакції львівських часописів "Мета", "Вечерниці", "Правда", ужгородського — "Світ" та ін. Їхня діяльність у цьому напрямку полягала у постановці питання про важливість вивчення народної культури, в публікації закликів, методичних вказівок, ознайомленні громадськості зі світовим і регіональним доробком у цій галузі знань. Поміщались і праці, які поширювали уявлення про етнографію як окрему наукову дисципліну, зокрема стаття місцевого громадського діяча, українського і польського письменника Павлина Свенціцького "Historia a Etnografia" ("Sioło", Львів, 1866 р., Зош. III). Її автор загалом правильно визначає предмет етнографічної науки, у сферу якого включав, поряд з традиційною матеріальною та духовною культурою, і етногенез.

Зазначені заходи певною мірою зумовили появу численних подорожніх заміток, дописів, автори яких принагідно фіксували окремі побутові реалії. Їх матеріали мають інформативно-констатуючий характер, однак своїми деталями поглиблюють відомості про специфіку народного житла, одягу, календарної звичаєвості, занять жителів різних місцевостей Бойківщини, Буковини, Опілля. Значно більше ніж в попереднє десятиріччя з'являється власне народознавчих праць досвідчених дослідників.

Першим серед західноукраїнських авторів здійснив монографічний опис календарної і сімейної обрядовості мешканців окремих населених пунктів громадський діяч, священник Ігнатій Галька у книзі "Народные звичаи и обряды з околиц над Збручем" (Львів, 1861-62. — Ч. 1, 2.). Йому належить і пріоритет в опублікуванні розгорнутих відомостей про різдвяні і новорічні обряди з території галицького Поділля. Докладні записи І.Гальки з конкретно зазначеної місцевості дають можливість сучасним дослідникам простежити просторову і часову зміну в побутуванні того чи іншого звичаю. З аналітичних міркувань автора заслуговує на увагу думка про дохристиянське походження новорічних святкових обходів і їх пов'язаність з господарською діяльністю селян.

Однією з перших комплексних праць з етнографії Гуцульщини є книга С.Витвицького "Rys historyczny o huculach" (Львів, 1863 р.). Серед тогочасних учених він найточніше визначає межі гуцульського ареалу. У питанні походження гуцулів дотримується погляду про їх етногенетичну спорідненість з народами Скандинавії, базуючи свої докази на досить прямолінійному зіставленні історичних та етнографічних фактів. Однак це не применшує фактологічної вартості роботи. У науковий обіг вводиться чимало нових даних про господарсько-промислові виробництва, спеціальний одяг для окремих видів занять, антропологічні особливості гуцулів у різних місцевостях цього регіону тощо.

На початку 60-х років XIX ст. розпочинає роботу над краєзнавчим описом Східної Галичини історик, публіцист Венедикт Площанський. Він уперше серед західноукраїнських діячів використовує анкетний метод збору матеріалу. Його програма і анкети у вигляді табелів були розроблені на досить високому, як на той час, науковому рівні. Дослідницько-

організаторська діяльність В.Площанського спричинилась до активного опрацювання на місцях монографічних описів низки сіл. Ці матеріали, які доповнив В.Площанський даними з статистичних і літературних джерел, публікувалися у "Слові" (Львів, 1864, 1875 pp.), "Науковому збірнику" (Львів, 1866, 1867, 1870, 1871 pp.) і є особливо цінними завдяки докладній паспортизації відомостей.

Природознавчі праці Івана Верхратського — "Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної" (Львів, 1864, 1869, 1872, 1879 pp.) містять багаті відомості з етноботаніки і етнзоології, а також рибальства і мисливства. Останні є однією з ранніх докладних інформацій з цих ділянок. Серед тогочасних робіт його монографії вирізняються і обсягом охоплення досліджуваної території — вони включають матеріали майже зі всіх етнічних земель України.

Наукова цінність розвідок закарпатського письменника, публіциста Анатолія Кралицького полягає в тому, що в них ідеться про житло, одяг, календарну і весільну обрядовість українців з не вивченої на той час місцевості Лемківщини — Лабірщини (тепер територія Східної Словаччини). Народознавчі інтереси А.Кралицького поширюються і на інші етноси — словаків, сербів, угорців. Його статті друкувались у "Науковому збірнику" (1865, 1866 pp.), "Галичанині" (Львів, 1867, 1868 pp.), "Временнику Ставропигийского Института" (Львів, 1871 р.).

До перших записів весільної урочистості з різних теренів Лемківщини належать матеріали письменників Олександра Митрака і Володимира Хиляка ("Слово", 1864 р.; "Литературный сборник", Львів, 1871 р.). Публікації містять чимало цінних фіксацій реліктів давніх шлюбних звичаїв, які допомагають глибше пізнати первинну сутність весільних ритуалів. Їх описи разом з відповідними відомостями А.Кралицького докладно відтворюють лемківський тип обряду і є важливим джерелом для вивчення його локальних особливостей у межах цього етнографічного ареалу.

У зазначене десятиріччя західноукраїнські автори не обмежуються лише емпіричним описом культури і побуту місцевого населення, а вдаються і до аналітичних розробок. Так, Омелян Партицький і Євген

Згарський намагаються з'ясувати генезис і семантику різдвяної, великодньої, купальської обрядовостей, народних вірувань українців у дусі теоретичних засад міфологічної школи (статті друкувались у "Правді", 1867, 1868 pp.). Найбільш цінним у їх працях є багатий порівняльний матеріал з української етнографії і фольклору, який включає і дані з тепер невідомих рукописних збірників місцевих збирачів. Недоліком статей є відсутність у ряді випадків вказівки на територію побутування того чи іншого звичаю.

Праця А.Петрушевича "Общерусский дневник" ("Временник", 1866 р.), хоч і ґрунтується на опублікованих матеріалах інших дослідників, проте цікава спробою узагальненої характеристики народної обрядовості, господарської діяльності українців, білорусів, росіян протягом річного циклу.

На сторінках закарпатської періодики ("Світ", 1870; "Новий світ", 1871) письменник Федір Злоцький публікує поряд з фольклорними матеріалами і цінні етнографічні записи. Найбагатшими є його відомості про народні повір'я закарпатських селян, які стосуються різних днів і свят народного календаря, сімейної обрядовості, ведення тваринницького і землеробського господарств, домашніх робіт і ремесел тощо. Доробок Ф.Злоцького розширює тогочасні уявлення про народне харчування, житло, одяг, медицину, громадський побут.

Серед народознавчих публікацій просвітницького діяча, поета Юліана Ставровського особливу наукову вартість має стаття "Робота около льна и полотна у спишских русских" ("Новий світ", 1872 р.), яка є першим спеціальним описом цього виду занять.

У зазначений період продовжує займатись дослідженням побуту гуцулів В.Залозецький. У статті "Річські гуцули" ("Слово", 1875 р.) він зосереджує увагу на маловивчених видах допоміжних занять (млинарстві, бондарському промислові, виготовленні сукна, торгівлі), подає докладні описи будови і принципів роботи господарських і домашніх промислових будівель (млина, водяної ступи).

Важливий вклад у справу вивчення локальних груп українського народу належить буковинському народознавцю Григорію Купчанкові,

авторові монографії "Некоторые историко-этнографические сведения о Буковине" (Київ, 1875 р.). Для праці властива чітка структурна визначеність, що говорить про системний підхід ученого до предмета дослідження. Помітним є прагнення Г.Купчанка звертати увагу на ті аспекти народної обрядовості буковинських гуцулів, які ще не були в полі зору етнографів. Його матеріали містять чимало нових фактичних даних про різдвяну, похоронну, весільну звичаєвість, народний господарський календар, метеорологію, усну творчість. У дисертації на основі архівних даних з'ясовано участь українських учених — членів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, зокрема М.Драгоманова, у створенні монографії, початкові плани і дослідницькі прийоми автора. Прикметним для методики наукової діяльності ученого було застосування під час збору матеріалів ілюстративної фіксації, а також популяризація результатів праці через публічні читання.

Отже, у 60 — першій половині 70-х рр. XIX ст. до вивчення народної культури прилучилась значна кількісь досвідчених учених і аматорів науки. Поширеними стають відповідні тематичні і монографічні описи жителів різних місцевостей.

З середини 70-х років XIX ст. простежується посилення системності і науковості етнографічних досліджень на західноукраїнських землях. Ця тенденція пов'язана з розгортанням активної організаторської діяльності І.Франка і М.Павлика. Вони намагались через листування, пресу, публічні виступи залучити до народознавчих студій якнайбільше коло людей, популяризували організаційні форми етнографічної роботи, науково-інструктивні документи. Під їх впливом здійснюється реорганізація добродійного товариства "Дружній лихвар" (Львів, 1871-1882 рр.) у науковий осередок, проводяться спеціальні експедиції студентської молоді. У результаті цих заходів уже протягом 1876-1877 рр. не тільки збільшується кількість спеціальних етнографічних публікацій, але й значно підвищується їх якість; частіше з'являються аналітичні статті, наукові рецензії і т.п. Отже, поступово утверджується цілеспрямованість і комплексність у вивченні традиційно-побутової культури в західних землях України.

У висновках викладені основні результати аналізу матеріалу. Зокрема, проведене дослідження переконує, що вказаний період з огляду на інтенсивність народознавчого руху виразно ділиться на два етапи: 50-ті роки — час його стагнації, а 60-ті — перша половина 70-х — піднесення. Основними чинниками, які зумовили спад роботи в цій ділянці, був загальний занепад українського суспільно-політичного і культурного життя в десятиліття реакції після революції 1848 року. Водночас опрацювання архівних матеріалів і періодики дає підстави стверджувати, що увага місцевої інтелігенції до надбань традиційної культури не пропала і в 50-і роки. Виявлені етнографічні статті мають здебільшого фактологічну вартість для питань звичаєвості, окремих аспектів матеріальної культури.

З початком 60-х рр. XIX ст. простежується послаблення абсолютизму, поживлення суспільно-національного руху, з чим пов'язане розгортання народознавства. Воно проявилось в активній збирацькій роботі молодіжних громад, у проведенні перших організованих заходів для створення музейних колекцій, посиленні наукових контактів між місцевими і надніпрянськими діячами, кількісному і якісному зростанні відповідних публікацій.

Значно збільшується кількість розвідок спеціального етнографічного спрямування. Це різнобічні характеристики мешканців певної території (А.Крालицький, Ф.Злоцький, В.Площанський), описи окремих ділянок їх культури (О.Митрак, В.Навроцький, В.Хиляк, Ю.Ставровський). З'являються і обширні монографічні описи С.Витвицького, І.Гальки, Г.Купчанка.

У методиці вивчення місцеві збирачі надають перевагу особистим спостереженням, фіксації-збиранню і емпіричному описові, які поступово стають досконалішими. Так, на противагу довільній подачі відомостей, вони все частіше дотримуються наукової документації, точності запису, використовують ілюстративну фіксацію матеріалів (фотографування, малюнки). Збирачі вдаються і до анкетного методу, у результаті чого значно розширюється обсяг різноманітної народознавчої інформації.

Посилюється дослідницьке начало, для узагальнення і осмислення нагромадженого фактажу вчені застосовують порівняльно-історичний метод.

Через відсутність наукового координаційного осередку робота зосереджувалась навколо періодичних видань, організаційні функції яких особливо проявились саме в 60-70-х роках XIX ст.

Таким чином, у результаті етнографічної діяльності західноукраїнських дослідників третьої чверті XIX ст. було нагромаджено чимало науково важливих спостережень з різних ділянок народної культури. Вони охоплюють майже всі адміністративно-географічні одиниці (Східну Галичину, Закарпаття, Буковину) та етнографічні ареали західного регіону — Гуцульщину, Бойківщину, Лемківщину, Опілля, Поділля. Уперше знаходимо характеристику корінного населення таких віддалених українських етнічних земель, як Шарищина, Лабірщина, Спищина (тепер територія Східної Словаччини). З деяких місцевостей маємо особливо багаті відомості про народні вірування (закарпатська частина Бойківщини), календарні звичаї (Гуцульщина, Поділля), весільні урочистості (Гуцульщина, Поділля, найповніше представлений лемківський весільний обряд). З матеріальної культури найбільше інформації зібрано про народний одяг: наявні описи вбрання як етнографічних груп у цілому, так і з окремих місцевостей чи населених пунктів. Увага народознавців поширюється і на такі малодосліджені на той час галузі, як допоміжні заняття (рибальство, мисливство, бондарство, переробка рослинної сировини), господарські будівлі і знаряддя праці, народне житло, громадський побут, народна ботаніка і зоологія. Наукову вагу мають і окремі аналітичні розвідки з питань етнографічного районування, народного одягу, семантики обрядових ритуалів тощо. Збірки матеріалів і дослідницькі розробки 50-х — першої половини 70-х років XIX ст. істотно поповнили, конкретизували уявлення про етнолокальні групи українського народу західного регіону. В цьому і полягає їх суттєвий внесок у базовий фонд загальноукраїнської етнографії. Постійний інтерес до народного життя і побуту, безперервне поповнення активу збирачів у даний відрізок часу створювали сприятливі умови для подальшого утвердження

системності і комплексності у народознавчих студіях на західноукраїнських землях.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Фольклорно-етнографічні праці М.Костомарова у галицькій періодиці 50-х рр. XIX ст. // Сучасна філологічна наука в національному відродженні. Матеріали звітної наукової конференції викладачів, аспірантів, студентів, присвяченої пам'яті професора Т.Комаринця — Львів, 1992. — С. 129-130.

2. Публікації з питань етнографії в галицькій періодиці 50-х рр. XIX ст. // ЗНТШ: Праці Секції етнографії та фольклористики. — Львів, 1995. — Т. 230. — С. 516-526;

3. Етнографічні відомості в західноукраїнських виданнях 60-70-х рр. XIX ст. // Народознавчі зошити. — Львів, 1996. — Ч. 3. — С. 167-171;

4. Участь західноукраїнських дослідників у зборі експонатів на етнографічну виставку в Москві (1867 р.) // Народознавчі зошити. — 1997. — Ч. 1. — С. 55-56.

Summary

V.N. Bilous. The Ethnographic Studies in West Ukraine in the third quarter of the 19th c. A thesis for the Degree of Candidate of History in speciality 07.00.05 — Ethnology. The Institute of Ukrainian Studies Named after I.Krypjakevych of the National Academy of Ukraine, Lviv, 1997.

This thesis is a manuscript.

Falling back on the published and archive sources this thesis is concerned with the ethnographic studies conducted in Eastern Galicia, Bukovyna and the Transcarpathian Region in the 50s — the early 70s of the 19th c.

Their relatedness to the development of the general ethnographic studies in Ukraine is ascertained. The academic and collective work of the West Ukrainian scholars dealing with the issues of popular culture are in the limelight. The role of the periodicals as well as of the enlightenment societies and youth circles for the collection of ethnographic materials and development of area studies at large is discussed. The major findings pertain to the contribution of the West Ukrainian scholars to the All — Ukrainian ethnography.

Аннотация

Билоус В.Н. Этнографические исследования на западноукраинских землях в третьей четверти XIX ст. Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.05 — этнология. Институт Украиноведения им.И.Крипьякевича НАН Украины, Львов, 1997. Диссертация является рукописью.

В работе на основе опубликованных и архивных источников рассматривается процесс этнографических исследований в Восточной Галичине, Буковине и Закарпатье в 50-х - первой половине 70-х гг. XIX в., а также устанавливается его связь с развитием общеукраинской народо-ведческой науки. Анализируются музейно-собираТЕЛЬСКАЯ деятельность и труды западноукраинских авторов, посвященные вопросам народной культуры. Освещается роль и значение периодических изданий, просветительских обществ и молодежных кружков в деле организации народо-ведческой работы и накопления этнографических материалов. В диссертации сделаны выводы о вкладе украинских исследователей западного региона в общеукраинскую этнографию.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: базовий фонд етнографічної науки, фактологічна вартість, історіографічний підхід, методичні принципи.

B. Бег

Підписано до друку 20.07.97р. Умов. друк. арк. 0,8. Замовлення 69.

Наклад 100 прим. Виконано на різьграфі видавництва "Світ" Львівського державного університету ім.Івана Франка.

370070

AV 38.303